

PAPER DETAILS

TITLE: ERKEN CUMHURİYETİN İKTİSADİ KURUMLARINDAN BİRİ: ÂLİ İKTİSAT MECLİSİ

AUTHORS: Fehmi AKIN, Serkan BAYRAKTAR

PAGES: 0-0

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/55677>

ERKEN CUMHURİYETİN İKTİSADİ KURUMLARINDAN BİRİ: ÂLİ İKTİSAT MECLİSİ

Fehmi AKIN*

Serkan BAYRAKTAR**

Özet: 25 Haziran 1927 tarih ve 1170 sayılı yasayla kurulan Âli İktisat Meclisi, yarısı Bakanlar Kurulu tarafından, diğer yarısı ise Ticaret ve Sanayi Odaları ve Meslek Kuruluşları seçilen 24 üyeden oluşmuştur. İşçi sınıfı temsilcilerinin Mecliste yer almaması dönemin koşullarıyla ilgilidir. Gerekçeli raporda Meclisin ana amacı, ülkemizde hızlı bir iktisadi gelişmenin sağlanmasının önündeki iktisadi engelleri ortadan kaldırmak olarak açıklanmıştır. Meclisin görevleri ise Kanunun 4. maddesinde belirtilir. Ekonomiyle ilgili kanun ve tüzükler hakkında görüş bildirmek, sözkonusu kanun ve tüzüklerin ihtiyaçlara uygun olup olmadığını gerekçeleriyle hükümete bildirmek, dünyadaki iktisadi cereyanların ülkemize etkilerini hükümete rapor etmek bunlar arasındadır. Bu çalışmada, senede iki kez ve on beşer gün toplanan ve 1935 yılı bütçe kanununun 25. maddesi ile kaldırılan Âli İktisat Meclisi, yaptıkları ve yapamadıklarıyla arşiv belgelerinden de yararlanarak incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Âli İktisat Meclisi, Cumhuriyet Halk Partisi, İktisat Politikaları, Bakanlar Kurulu

ONE OF THE ECONOMICS INSTITUTIONS OF THE EARLY REPUBLIC: HIGH ECONOMIC COUNCIL

Abstract: High economic council, established on June 25, 1927 by law No. 1170, consisted of 24 members. Half of members were selected by the Council of Ministers, while the other half by the Chambers of Commerce and Industry and Professional Organizations. The absence of working class representatives in the Council were related to the conditions of that period. In the reasoned report the main purpose of the Council was described to remove economic barriers in front of a fast economic development in our country. The tasks of the Council were specified in Article 4 of related the Law. To write a comment about the laws and regulations related to the economy, to report to the government with the reasons whether these laws and regulations are appropriate for needs and to report to the government and the effects of the economic currents in the world to our country were among tasks of the Council. In this study High Economic Council, had fifteen- day meetings twice in a year and removed by budget Law of Article 25 in 1935, was examined using archive documents in terms of what it did and what it did not.

Key Words: High Economic Council, Republican People's Party, Economical Politics, Council of Ministers

GİRİŞ

Cumhuriyetin kurulmasının hemen ertesinde yönetici elit, İttihat ve Terakki'den devralınan “milli iktisat” politikasını sürdürdüler. 1920'ler, iktisadi kalkınmanın gerçekleştirilmesinin devletin destek vereceği bir Türk girişimci sınıfın eliyle olmasının öngörüldüğü yıllardır. (Tezel, 2002: 228)

1923-1929 döneminde önemli sayılacak nitelikte ulusal özel girişimciliğin takip edildiğini görüyoruz. Sermaye çevresini canlandırma ve taleplerini siyasi iktidar üzerinde bir baskı aracı olarak kullanmak amacıyla 1924 yılında özel statülü İş Bankası kuruldu. İttihat-Terakki döneminde çıkarılan 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile biraz daha geliştirilerek özel girişim ve yatırımcılık teşvik edildi. Bunlara ilaveten 1927'de kurulan “Âli İktisat Meclisi” ile 1929 yılında kurulan “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti” aracılığıyla liberal iktisat politikaları geliştirilmeye çalışıldı. Ancak 1929 büyük buhranı Osmanlı'dan kalan borçların ödeme vaktiyle çakışınca devletin iktisadi hayata müdahalesi bir zorunluluk halini aldı. (Boratav, 2003: 67)

Devlet, özel girişimin önünü açmak amacıyla bir dizi reformu Cumhuriyetin ilanını izleyen yıllarda gerçekleştirmeye koyuldu. 1924 Anayasası ve özel mülkiyeti güvence altına alan 1926 Medeni Kanunu temel hukuki zemini oluşturdu. 1925'te tüccar ve sanayicilerin Ticaret ve Sanayi Odaları biçiminde örgütlenmeleri sağlandı. Gene aynı yıl, başta İstanbul olmak üzere pek çok yerde ticaret borsaları kuruldu. 1920'li yıllar bankacılık alanında da hızlı gelişmelere sahne oldu. İş Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası, Emlak ve Eytam Bankası gibi bankalar, özel girişime orta ve uzun vadeli kredi desteği vererek devlet eliyle bir Türk zengin sınıfın yaratılmasına aracılık yaptılar. (Tezel, 2002: 229) İşte Âli İktisat Meclisi, böyle bir ortamda iktisadi kalkınma için kafa yorması beklenen bir araştırma ve danışma organı olarak kuruldu.

CUMHURİYET ÖNCESİ TÜRKİYE'SİNDE VE DÜNYADA İKTİSAT MECLİSLERİ

İşlevleri açısından bakıldığında İktisat Meclisi ilk kez Türkiye'de ve Cumhuriyet döneminde faaliyete geçmiş bir kurum değildir. Başka ülkelerde hatta Cumhuriyet öncesi Türkiye'sinde bile buna benzer kuruluşlar faaliyet göstermiştir.

1838 yılında “Meclis- i Maliye” ve yine aynı yıl kurulan “Meclis-i Ziraat ve Sanayi” gibi kuruluşlar kurulmuştur. Bunlara doğal kaynakların belirlenmesi, tarım sanayi ve ticaretin geliştirilmesi, yerli ve yabancı uzmanların katkısı ile hazırlanan raporların hükümete sunulması gibi görevler yüklenmiştir. Tanzimat döneminde kurulmaya başlanan bu meclisler siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle faaliyetlerini sürdürememiş fakat daha sonra kurulacak benzer kuruluşlara örnek teşkil etmişlerdir. (Koraltürk, 1999: 63)

* Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, fakin@aku.edu.tr, 05062212397

** Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

Cumhuriyet Öncesi Türkiye’inde bu iki kuruluşun dışında Âli İktisat Meclisi’ne asıl benzeyen kuruluş, İkinci Meşrutiyet döneminde kurulmuş olan “İktisadiyat Meclisi”dir. Bu kurum, Birinci Dünya Savaşına girildikten sonra genel iktisat politikasını belirlemek için 1917 yılında kurulmuştur. Osmanlı Devletinin, Birinci Dünya Savaşından yenik ayrılması ve İttihat ve Terakki yönetiminin İktidardan uzaklaştırılması üzerine İktisadiyat Meclisi’nin ömrü çok kısa olmuştur. (Koraltürk, 1999: 63)

Âli İktisat Meclisi’ne duyulan gereksinime ve meclisin kurulduğu ortama bakılacak olursa, İktisadiyat Meclisi’nin faaliyete geçtiği döneminkine çok benzediği görülür. İktisadiyat Meclisi’nin, savaş yıllarında ekonomiyi yönlendirebilmek için kurulmuştu. Âli İktisat Meclisi ise savaş sonrasında bozulan ekonomiyi yönlendirmek ve ekonominin savaş öncesindeki durumuna getirilmeye çalışıldığı bir dönemde devletin “ekonomik yükümlülüğü” anlayışının bir yansıması olarak kurulmuştur. (Koraltürk, 1999: 63)

Âli İktisat Meclisi iktisadi politikanın geliştirilmesinde yardımcı kuruluş olarak kuruldu. (Tekeli-İlkin, 1977: 59) Bu dönemde Meclis, Fransa, Almanya, İtalya, Lehistan, İngiltere, İspanya ve Yunanistan gibi ülkelerde benzerleri olan bir kurumdur. Kurum özellikle iş çevrelerinin temsiline olanak sağlayarak¹ talep ve sorunların siyasi iktidara iletilmesinde birinci dereceden rol oynaması amacıyla kuruldu. Değişik baskı gruplarının çıkarlarını uzlaştırma ve eğilimlerinin yansıtılmasını sağlamak hedeflendi. İstişari bir organ olan Meclis, tesanüdcü korporatif devlet görüşlerinin uygulamaya yansıtılması (Tekeli-İlkin, 1977: 60) ve o dönemin ileri ekonomik planlama anlayışının en önemli göstergesidir. (Aysan, 1981: 98)

Esbab-ı Mucibe Mazbatasında (Gerekçe) Meclisin amacı şöyle ifade edildi: “...Memleketimizde mümkün olduğu kadar seri surette iktisadi bir inkişafa mazhariyeti temin edebilmek ve bu vadiye tahaddüs eden müşkülâtın izalesi imkanlarını taharri eylemektir.” Hükümetin çeşitli dairelerinin kendi alanlarındaki iktisadi faaliyetleri yürütürken “...(G)erek bu daireler arasındaki ahenk ve irtibatı temin, gerek coğrafi ve içtimai muhtelif menafi ve şeraiti-i iktisadiyeyi tevzin etmek” noktasındaki güçlüklerin aşılmasında ve “...(G)idilecek muvafık yolu intihap eylemek” amacıyla Meclisin kurulduğu belirtildi. (Tekeli-İlkin, 1977: 60)

TÜRKİYE CUMHURİYETİ’NDE ÂLİ İKTİSAT MECLİSİ

Âli İktisat Meclisinin Kuruluşu

14 maddeden oluşan 25 Haziran 1927 tarih ve 1170 sayılı Âli İktisat Meclisi Hakkında Kanunun 1. maddesinde Meclisin Başvekaletle bağlı olacağı, 24 üye ve üyelik sıfatını haiz bir katibi umumi ve üç yardımcından oluşacağı ifade edilmiştir.² Meclisin birinci fahri reisi Başvekil, ikinci fahri reisi ticaret vekili olup üyeler her iki dönem için kendi aralarında bir reis ile bir reis vekili seçerler. (md 2) Kanunda Meclisin amaçları dört başlık altında şöyle sıralanmıştır: 1) “Memleketin iktisadiyatı ile alakadar olmak üzere hükümetce tanzim kılınacak kanun ve nizamname layihaları ve hükümetten tevdi olunacak iktisadi mesail hakkında beyanı mütalaa etmek”, 2) “İktisatla alakadar kanun ve nizamnamelerin memleket ihtiyacatına derece-i tevafukunu ve bunlar arasındaki ahenk ve irtibatı tetkik ve lüzum görülecek tadilatı esbabı mucibesıyla hükümete teklif eylemek”, 3) “İktisadi ihtiyaçlarımızın usul ve sistemler hakkında hakkında tetkikat icra etmek” ve 4) “ Umumi iktisat cereyanlarını takip ve memleket iktisadiyatına derece-i tesir ve alakalarını tetkik ve bu husustaki mesaisinin netayicini hükümete arz etmek.” (md 4) Meclis, biri ordudan diğer on biri alanında uzman kişilerden olmak üzere Bakanlar Kurulunca, diğer on ikisi ise bilahere Bakanlar Kurulunca hazırlanacak Yönetmeliğe göre iktisatla ilgili kurum ve kuruluşlarca belirlenir. (md 5) Meclis’in kararları istişari mahiyette olup çoğunlukla karar alır (md. 6) Üyelik süresi dört sene olup ilk iki senenin sonunda hükümetce seçilmiş yarısı ile diğer kuruluşlarca seçilmiş olanların yarısı kura ile değiştirilir. Kurada çıkarsa tekrar seçilenebilir. (md 7) Meclis her altı ayda bir defa on beş süreyle katibi umumisi aracılığıyla hükümetten tevdi edilen hususları ve başvekaletce onaylanmış ve havale edilmiş olan meseleleri müzakere eder. Meclisin toplantısı gerekirse Bakanlar Kurulu kararıyla on beş gün daha uzatılabilir. (md 9)

Âli İktisat Meclisi’nin kuruluşu, başta iş çevreleri olmak üzere çeşitli kesimlerce yakından izlenmiştir. Daha Âli Meclis kurulmadan önce, kanun önergesinin Ticaret Vekili tarafından meclise sunulduğu günlerde, başta İstanbul Sanayi ve Ticaret Odası olmak üzere çeşitli kuruluşlar yazdıkları makalelerle görüşlerini bildirerek Âli Meclis’e destek vermişlerdir. Örneğin İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası mecmuasında Galip Bahtiyar yazdığı makalesinde; Âli İktisat Meclisi’nin, hem Türkiye Cumhuriyeti’nin kendine çizmiş olduğu ekonomi programının en önemli noktası, hem de büyük buhran karşısında bir önlem olarak gördüğünü belirtmiştir. (Koraltürk, 1999: 65) Meclisin ilk genel sekreteri 1928-1933 yılları arasında görev yapan Nurullah Esat (Sümer)³, ikinci ve son genel sekreteri ise 1933-1935 arasında görev yapan Enis Behiç (Koryürek) olmuştur.⁴

Âli İktisat Meclisi’nin Örgütsel Yapısı

Başbakanlığa bağlı olarak kurulan Âli İktisat Meclisinin, birinci fahri başkanı başbakan, ikinci fahri başkanı ise ticaret vekili olup meclis yirmi altı kişiden oluşmaktadır. Başbakan ve ticaret vekili dışındaki yirmi dört üyeden on ikisi biri askeri

¹ Meclisin üyelerinden birinin (aynı zamanda ikinci başkan) İş Bankası Umum Müdürü Mahmut Celal Bey (Bayar) olması İş Bankası çevresinin Mecliste etkin olduğu biçiminde yorumlanabilir. Mahmut Celal Bey 1932’de İktisat Vekili olunca ondan boşalan üyeliğe İstatistik Umum Müdürü Celal Bey atanmıştır. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 12.12.1932, Dosya: 23-23, Fon: 030 18 01 02, Yer: 32 74 12.

² **Resmî Gazete**, 24 Temmuz 1927, Sayı 640.

³ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 26.2.1928, Fon: 030 18 01 1, Yer: 27 83 1.

⁴ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 22.6.1933, Dosya: 23-26, Fon: 030 18 01 2, Yer: 37 47 18.

kuvvetler mensubu olmak üzere Bakanlar kurulunca, diğer 12'si ise hazırlanan yönetmelik gereği Ticaret ve sanayi odaları ve meslek teşekküllerince seçilmektedir. Meslek Teşekküllerince seçilecek olan on iki üyenin hangi mesleklerden kaçar kişi seçileceği, Âli İktisat Meclisi hakkındaki 25 Haziran 1927 tarihli Kanunun Sureti Tatbikine Dair 11 Ocak 1928 tarihli Talimatname'de belirtilmiştir.⁵ Bu talimatnameye göre on iki üye, ticaret ve ziraat odalarından ithalatçı, ihracatçı, vapurcu ve fabrikatör olmak üzere dört; bankacılar, şimendiferciler, çiftçiler, kooperatifçiler, ticaret ve zahire borsasından bir, kambiyo borsasından bir ve madencilerden bir temsilciden oluşmaktaydı. (md 3) Meclis her sene Ocak ile Temmuz aylarında olmak üzere senede iki defa Ankara'da toplanacaktı. (md 1)⁶

Âli İktisat Meclisi kanunun 5. ve 7. ve bu kanunun uygulanmasına dair talimatnamenin 3. ve 4. maddelerine göre ikişer yılda bir yarı yarıya yani altışar altışar aza yenilenmesi yolu ile seçimlere gidilmesi kararlaştırılmıştır. Fakat bu aza seçimlerini usule bağlamış olan talimatname gayet zayıftır. Meclisin seçtiği üyeler dışındaki 12 üyeyi seçmekle yükümlü olan Ticaret Odaları Kongresinin gereken zamanlarda toplanamaması veya toplanmaması yüzünden pürüzler ortaya çıkmıştır. Ayrıca üye seçim yönetmeliğinde değişiklik yapılmasına dair yapılan 16 Birinci Teşrin 1934 tarihli bir öneride belirtildiği üzere azaların seçim tarzlarının ehliyetli ve gayretli kişilerin meclise alınmasını temin edemediğinden bahsedilip seçimi merkezileştirmek yolu tutulması gerektiği bildirilmektedir.⁷

Âli İktisat Meclisi üyelerinden ikinci on iki üye sanayi ve ticaret kesimlerini temsil etmektedir. Fakat bu temsil edilen gruplar arasında işçi vb. gibi toplumun güçsüz kesimleri yoktur ve seçilen üyeler hükümetin kontrolündedir. Esbabı Mucibe Mazbatasında belirtildiği üzere Âli İktisat Meclisinin sunacağı manzara; kısmen ticari, sınai, zirai ve benzeri ekonomi gruplarının temsilcilerinden oluşacaktır. Çünkü devlet sistem ve teşkilatıyla beraber hareket edebilecek bir heyet oluşturulmaya çalışılmıştır.

Âli İktisat Meclisi'nin Toplantı Tarih ve Konuları

İlk dönemlerde Meclis, hayat pahalılığı, Türk parasının istikrarı ve gümrük tarifeleri konularına eğildi. Sonraki yıllarda ise dış ticaret dengesi ve bütçe denkleştirme konuları ağırlık kazandı. Türkiye'nin ilk dış ödemeler dengesi tablosu Meclis tarafından hazırlandı. (Tekeli-İlkin, 1977: 62)

Âli İktisat Meclisi'nin Toplantı Tarih ve Konuları:

- 1- 19 Mart 1928: Hayat Pahalılığı, Paramızın Temevvüğü Esbabı ve İzalesi Çareleri, Gümrük siyasetimizin esasları.
- 1- 15 Aralık 1928: Hayat Pahalılığı (devam), Gümrük Siyasetimizin Esasları (devam).
- 1- 15 Haziran 1929: 1926 Tediye Muvazenesi.
- 1- 15 Aralık 1929: 1927 Tediye Muvazenesi.
- 1- 15 Haziran 1930: Zirai Kredi.
- 1- 15 Aralık 1930: İhracat Ticaretinin İnkişaf tedbirleri, Harici Ticaret Ofisi, 1928 Tediye Muvazenesi.
- 15- 29 Aralık 1931: 1929 Tediye Muvazenesi, limanlarımızın İnkişafı Tedbirleri, Ekonomik Buhran Raporu
- 10- 24 Temmuz 1932: 1930 Tediye Muvazenesi, Milli Gelir.
- 5- 19 Ocak 1933: Sanayimizin Teessüs ve İnkişafı, 1931 Tediye Muvazenesi, Milli gelir, Madenlerimizin İstifade suretleri.
- 11- 25 Temmuz 1933: 1932 Tediye Muvazenesi, Ormanlarımız ve Orman Kanunu, İş Yasası.” (Koraltürk, 1999: 64)

Bunlara ek olarak da 1930 ve 1931 yıllarında Âli İktisat Meclisi tarafından Dünya Buhranı Raporu, Dünya İktisadi Hali Hazırlı, Dünya Buhranında ve Dünya Hali Hazırlı İçinde Türkiye konulu çalışmalar yapılmıştır.

Görüldüğü gibi Âli İktisat Meclisinin ilk yılları gündeminde, hayat pahalılığı ile para ve gümrük politikası önemli yer tutmakla beraber, daha sonraki yıllarda 1929 Dünya Ekonomik Buhranının etkileri ve ödemeler dengesi sorunu ağırlık kazanmıştır.

Âli İktisat Meclisi'nin İşleyişi ve Raporları

Âli İktisat Meclisi, Avrupadakilere benzer bir yapıda kurulmuş olmasına rağmen büyük ölçüde siyasal rejim kararsızlıkları söz konusu olmadığı için, Avrupadaki örneklerinden farklı işlevsel görevler gördüğü söylenebilir. Âli İktisat Meclisi Avrupadaki gibi sınıf ve grup çıkarlarını uzlaştırmaktan çok, ancak özel kesimin bazı isteklerinin hükümete intikali için bir kanal oluşturmıştır.

⁵ **Resmi Gazete**, 21 Ocak 1928, Sayı 793. Talimatname, 23 madde ve iki geçici maddeden ibarettir.

⁶ Yalnız 1928 yılına mahsus olmak üzere Meclis ilk toplantısını Mart ayında yapacaktı. (Geçici Madde 2)

⁷ 1931'de ticaret odaları kongresince o yıl meclisin kış toplantısından önce altı üye değiştirilmesi gerekirken dört üye değiştirilmiş böylece kanun hükmünce iki yılda bir yarı yarıya üye seçim usulü bozulmuştur. 1934 yılına gelindiğinde bu sorunu çözmek için Âli İktisat Meclisi Genel Sekreteri Enis Behiç tarafından bir takım çözüm önerileri ortaya atılmıştır. Bunlardan ilki dört azanın seçimlerini yapmayarak sekiz aza ile on iki hükümet azasından oluşacak yirmi kişilik heyetle toplantıları açmak. İkincisi ise 1935 ilkanun döneminde o sekiz azanın da süreleri bitmiş olacağından o zaman toplam on iki aza seçilerek kısır döngüden kurtulmak ve ondan sonra ikişer yılda altışar altışar aza yenilenmesi yoluyla tekrar aza seçimini bir düzene sokmak. Bkz. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 16.10.1934, Âli İktisat Meclisi Üye Seçim Usulü Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Öneri, Dosya: 2316, Fon: 30..10.0.0, Yer: 27 153 6.

1928 yılı Birinci Dönem çalışma raporunda Meclis “mutedil himayede rüsumun oranı eşyanın kıymetine göre yüzde 15’i, azami himayede ise yüzde 30’u geçmemelidir.” önerisinde bulunmuştur. (Tekeli-İlkin, 1977: 71) Meclis, 1928 yılı ikinci dönem çalışma raporunda ise “bir taraftan sistematik bir gümrük politikası, diğer taraftan gayeyi müdrik bir istihsal siyaseti bilhassa iyi düşünülmüş bir sanayi programı ile müteharrik olmak lazımdır. Filhakika gümrük siyaseti daima muayyen bir hedef dahilinde çizilmesi icap eden sanayi siyasetinin kuvveden fiile ihraç vasıtası olmaktan başka bir şey değildir.” denilmektedir. Sonuçta Haziran 1929’da kanunlaşan Gümrük Tarife Kanunu ithalatçıların değil de korumayı isteyenlerin lehine olmuştur. (Tekeli-İlkin, 1977: 71-72)

1929’da bütün dünyayı etkileyen Büyük Buhan’la birlikte Türk parasının yabancı paralar karşısında değer kaybı hızlanmıştır. Hükümet, Âli İktisat Meclisinden ithal ikamesi⁸ olanaklarını araştırmaya ve sanayileşmeye yönelik “Türkiye’nin İktisadi Programı”nı hazırlamasını istemiştir. “Türkiye’nin iktisadi Programı”nın hazırlanması için İktisat Vekili Şakir (Kesebir) Bey başkanlığında kurulan komisyon ülkenin üretim olanaklarını yerinde tespit etmek için 3 gruba ayrılarak Türkiye’nin çeşitli kesimlerinde inceleme yapma kararı almıştır. Birinci grup demiryolu güzergâhında, ikinci grup Karadeniz sahilleri üzerinden Trabzon’a ve oradan Erzurum ve çevresinde, üçüncü grup ise Akdeniz sahilleri ile Trakya’da incelemeler yapacaktı. Yapılan geziler, “...Tetkikatın ehemmiyetli neticelere varması için ipucu rolü oynayacak bir çok noktanın tebellür etmesini” sağlamıştır. Ancak çalışma Meclis’in Kasım 1929 toplantısına yetişmeyince raporu hazırlama işini Şakir Bey ve İktisat Vekaleti üstlenmiştir. (Tekeli-İlkin, 1977: 98-99) İktisat Vekili Şakir (Kesebir) Bey, ihracatı artırma ve yurtiçinde üretilebilecek olan ürünlerin analizini içeren bir raporu “İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor” başlığı altında 1930 Martında Başvekalete sunmuştur. (Tezel, 2002: 239) Âli İktisat Meclisi de 1931 yılı toplantısında 1929 Buhranı ile ilgili kapsamlı bir rapor hazırlamıştır. Raporda buhranın çağdaş iktisat rejiminin işlemindeki hususiyetlerden kaynaklandığı ifade edilmiştir. Rapora göre Türkiye, sanayi memleketlerine gıda ve hammadde yetiştiren bir tarım ülkesidir. Ancak tarımda tekniğin gelişmesi ve buna ayak uyduramamamız özellikle pamuk, yapağı ve tiftik gibi ürünlerimizin dış pazarlardaki fiyatını düşürdü. Bunda genel buhran koşullarının yanında sözkonusu ürünlerin özelliklerinin dünya şartlarına uydurulamayışının payı büyüktür. Öte yandan teknik gerilik, sermaye ve teşebbüs yokluğu ve teşkilatsızlık önemli olumsuzluklardır.⁹ Öncelikle tarımsal ürünlerin hammadde fiyatları ile mamul madde fiyatları arasında bir denge oluşturulmalıdır. İhracatımızın yüzde 95’e yakınına tarımsal ürünlerimize gelişmiş ülkelerin getirdiği ithalat sınırlaması bize gelecekte olumsuz tesir edecektir.¹⁰ Ekili arazilerin yarısını oluşturan buğdayın maliyet fiyatı yüksek, ihracat fiyatı ise düşüktür. 1929’da okka fiyatı 17 kuruş buğday 1930’da 6 kuruşa düşmüştür. Buna çözüm olarak buğdayda dış piyasalara karşı koruyucu gümrük politikası olumludur. Ancak bunun yanında fiyat istikrarını sağlamak açısından iklim ve toprak şartlarından etkilenen ürünün arz ve talebi arasında ürün rekoltesinden bağımsız bir denge sağlanması gerekir. Buna yönelik olarak ürün için belirli bir fiyat belirlenebilir ve çiftçinin ürününü hasattan hemen sonra satmayıp depolamasına yönelik olanaklar artırılabilir. Öte yandan ürün cinslerinin ve tohumların ıslahı, toprak verimliliğinin artırılması, tarımsal kredilerin hacim, vade ve faiz şartlarının iyileştirilmesi gerekir. Raporda sanayi ile ilgili olarak da bir takım önerilere yer verilmiştir. Türkiye’nin milli sanayiini kurmak zorunda olduğu, bunun için de bir sanayi programına ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır. Nitelikli usta ve işçi yetiştirilmesi, Sanayi ve Maadin Bankası’nın sermayesinin artırılması da raporda önerilen hususlar arasındadır.¹¹

1933’teki ilk toplantısında (5-19 Ocak 1933) Meclis, “Türkiye’de Sanayi Nasıl Teessüs ve İnkişaf Edebilir?” sorusuna yanıt aramıştır. Devlet sanayicilik yapacak mıdır bahsinde Meclis şu görüşleri serdetmiştir: “...Ancak bu sanayiin doğması ve yaşayabilmesi bidayette büyük himayelere bağlı olduğundan müstehlikleri hayat pahalılığından koruyabilmek için maliyet fiyatlarının son dereceye kadar ucuzlatılmasına çalışılması ve bunun için de bu müesseselerin her türlü ticari ve iktisadi şartlara uygun olarak doğması ve idare olunması şarttır.

Hiçbir zaman hatırdan çıkarılmamalıdır ki Devletin burada bizzat sanayiciliğe tevessül etmesi zaruret neticesi ve muvakkattir ve Devlet büyük sanayi işlerinde sermayeyi ve tekniği bidayeten birleştirmek hususunda mutavassıt bir rol sahibidir.

Bu sebeple devlet, hiçbir nevi sanayi yalnız kendi teşebbüs ve faaliyetine hasr ve tahsis etmeyerek bu mevzuda her sahayı müteşebbis eşhas ve müessesata serbestçe açık bulundurmali ve kendi teşebbüsüyle ve iştirakiyle vücade gelecek sanayi hareketlerinde halkın kuruluş teşebbüslerine iştirakleri mümkün olduğu kadar teshil olunmalı ve teessüs kökleşip de muayyen ve emin bir kar etmeye başladığı ve halkın iktisadi refahı müsait olduğu zaman bu tesisler ilk fırsatta hususi müteşebbislere ve halka mal edilmelidir.” (Âli İktisat Meclisi Raporları, 1933:12)

Meclis’in bu meyandaki görüşleri Kadro dergisinde yazan Vedat Nedim (Tör)’in sert tenkitlerine uğradı. V. Nedim derginin 14. ve 15. sayılarında yazdığı yazılarla Meclis’in devletçilik anlayışını yerden yere vurdu. Devletin kurup sonra işletip ardından karlı bir durumdayken bir işletmeyi satmasını fırsatçı özel girişime peşkeş çekme olarak yorumluyordu. (Nedim, 1933: 17-18)

⁸ İthal ikamesi kavramı, hammaddesi mevcut bir ürünü ithal etmek yerine yurtiçinde üretmek ve iç pazarın ihtiyacına sunmak biçiminde özetlenebilir. Böylece yurtdışına döviz gitmemiş olacak ve ticaret açığı önlenecektir.

⁹ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Âli İktisat Meclisi Tarafından Hazırlanan 1931 Yılı Buhran Raporu, Dosya: 2310, Fon: 030 10, Yer: 26 152 10, s.4.

¹⁰ Aynı belge, s. 7.

¹¹ Aynı belge, s. 22-23.

Âli İktisat Meclisinin pratikteki görevleri daha çok araştırmaya dönük kalmıştır. (Tekeli-İlkin, 1977: 63) Bunun nedeni belki de 4.8.1932 tarihli raporda bildirildiği üzere Âli Meclis üyelerinin senede iki defa on beşer gün toplanması ve “Büro”¹² kadrosunun çok noksan olması sebebiyle mevcut memurların verilen işler üzerinde önceden çalışarak hazırlanmaya zaman ve imkân bulamamalarıdır.¹³

4.8.1932 tarihli Âli İktisat Meclisi raporunda belirtildiği üzere Âli Meclisin iki büyük sorunu vardı. Bunlardan ilki hükümetin ekonomi ile ilgili çıkardığı kanunlardı. Rapordan anlaşıldığı üzere Hükümet, çıkardığı ekonomiyle alakalı kanunları Âli Meclise danışmadan çıkarmakta ve çıkardıktan sonra Âli meclise incelemesi için göndermektedir. Fakat Âli Meclis kuruluş kanununun dördüncü maddesi gereğince kanun tasarılarının kanunlaşmadan önce incelemeleri için kendilerine gönderilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Âli Meclisin ikinci büyük sorunu, Âli Mecliste tartışılacak konuların ve meselelerin toplantıdan çok kısa bir süre önce üyelere bildirilmesi ve öngörülen konularda araştırma yapmanın mümkün olmamasıdır. Bu sorunların çözümüne yönelik yapılan öneri, bir sonraki toplantının gündeminin ne olduğunun önceden bildirilmesi ve bu gündem için yapılması gereken çalışmaların hükümetçe neler olduğunun kararlaştırılmasıdır. Bu sorunlar çözüme kavuşturulmadan Meclisin faydalı olamayacağı da raporda belirtilmektedir.¹⁴

Âli İktisat Meclisinin Kaldırılışı

Âli İktisat Meclisi, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nın hazırlanması ve uygulamaya girmesinden sonra işlevini kaybetmiştir. Hükümetin izleyeceği ekonomi politikaları yani devletçilik belirginleştikten sonra, 1935 yılı bütçe kanununun 25. maddesi ile lağvedilmiştir. (Boratav, 1982: 89)

SONUÇ

1920’li yılların sonunda hammadde ihracatçısı ve mamul madde ithalatçısı olan Türkiye’de sözkonusu vaziyeti değiştirmeye yönelik bazı politikalar üretilmeye başlandı. 1929 Buhranı olarak bilinen ve bütün dünyayı etkileyen ekonomik kriz, talebin düşmesinden dolayı ihracatçısı olduğumuz hammaddelerin fiyatlarının düşmesine neden oldu. 1929 Buhranı’ndan bir süre önce oluşturulan Âli İktisat Meclisi’nden, 1930’lu yıllara damgasını vuracak olan “devletçilik” politikasının altyapısının oluşturulması ve hazırlayacağı raporlarla iktisadi politikalara yön vermesi beklendi. Ancak Avrupa’daki benzerleri gibi iktisat politikasını etkileyici aktif bir kurum haline gelemeyen Âli İktisat Meclisi görev süresi boyunca daha çok 1960’lardan sonra kurulacak olan Devlet Planlama Teşkilatının araştırma ve danışma faaliyetlerine benzer faaliyetlerde bulundu. Âli İktisat Meclisi, yaptırım gücü olmamasına rağmen düşünce ve davranış olarak çok önemli bir girişimdir. Âli İktisat Meclisi, Cumhuriyet sonrası dönemde kurulan ilk Ekonomik Konsey tipi yapılanma olarak bilinmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri ve Gazeteler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 26.2.1928, Fon: 030 18 01 1, Yer: 27 83 1.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Âli İktisat Meclisi Tarafından Hazırlanan 1931 Yılı Buhran Raporu, Dosya: 2310, Fon: 030 10, Yer: 26 152 10

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Âli İktisat Meclisinin Çalışma Usullerine Ait Önerilen Yöntemler, 4.8.1932, Dosya: 2311, Fon: 030 10 Yer: 27 153 1.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 12.12.1932, Dosya: 23-23, Fon: 030 18 01 02, Yer: 32 74 12.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 22.6.1933, Dosya: 23-26, Fon: 030 18 01 2, Yer: 37 47 18.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 16.10.1934, Âli İktisat Meclisi Üye Seçim Usulü Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Öneri, Dosya: 2316, Fon: 030 10, Yer: 27 153 6.

Resmi Gazete, 24 Temmuz 1927, Sayı 640.

Resmi Gazete, 21 Ocak 1928, Sayı 793.

Kitaplar ve Makaleler

Âli İktisat Meclisi Raporları (1933). “Türkiye de Sanayi Nasıl Teessüs ve İnkişaf Edebilir?”, Neşriyat Serisi: A, No: 12, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara.

AYSAN, M. A. (1981). **100. Doğum Yıldönümünde Atatürk’ün Ekonomi Politikası**, Kırklareli.

BORATAV, K. (1982). **Türkiye’de Devletçilik**, Savaş Yay., Ankara.

BORATAV, K. (2003). **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2005)**, İmge Kitabevi, 11. Baskı, Ankara.

¹² Meclisin daha iyi çalışması için üyelerin bir kısmı daimi bir komite tayin edilmesini; diğer bir kısmı ise Âli Meclis Bürosunun takviye edilmesi gereğinin üzerinde durmuşlardır. Fakat üye sayısının değiştirilip değiştirilmediği hakkında bir bilgi yoktur.

¹³ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Âli İktisat Meclisinin Çalışma Usullerine Ait Önerilen Yöntemler, 4.8.1932, Dosya: 2311, Fon: 030 10 Yer: 27.153..1.

¹⁴ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Âli İktisat Meclisinin Çalışma Usullerine Ait Önerilen Yöntemler, Dosya: 2311, Fon: 030 10 Yer: 27.153..1.

KORALTÜRK, M. (1999). “Devletçi Sanayi Politikaları ve Âli İktisat Meclisi”, **75 Yılda Çarklardan Chip'lere**, (Ed. Oya Baydar), Tarih Vakfı Yay., İstanbul, s. 63-69.

NEDİM, V., (1933). “Devletin Yapıcılık ve İdarecilik Kudretine İnanmak Gerekir”, **Kadro**, 15: 17-18.

TEKELİ, İ. ve İLKİN, S. (1977). **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi, ODTÜ Yay., Ankara.

TEZEL, Y.S. (2002). **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yay., 5. Baskı, İstanbul.